

დამიტრი შველიძე

გადმოძახილი წარსულიდან

ამას წინათ საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის „შრომების“ მეორე წიგნში გამოქვეყნდა პროფ. როლანდ თოფჩიშვილის ნაშრომი „კავკასიური ცივილიზაციის“ შესახებ“. ავტორის შენიშვნით, ბოლო დროს ამ თემის შესახებ გააქტიურდა საუბარი; იბეჭდება წიგნები, ტარდება სამეცნიერო კონფერენციები და ა.შ.

მაგრამ არიან კი კავკასიის ხალხები, ერთი საერთო ცივილიზაციის წარმომადგენლები? სათანადო კვლევის, მრავალრიცხოვანი სამეცნიერო ლიტერატურის მოხმობისა და ანალიზის შემდეგ, ავტორი არაორაზროვნად დაასკვნის: „ამრიგად, კავკასიური ცივილიზაცია არ არსებობდა და არ არსებობს. კავკასიელებს (სამხრეთ და ჩრდილოეთ კავკასიელებს) არ ჰქონიათ კულტურული ფენომენების, სოციალ-ეკონომიკური და საზოგადოებრივ-პოლიტიკური სტრუქტურების საერთო კომპლექსები და სტრუქტურები, რელიგიური ერთობა. საერთო კავკასიური კულტურული და ცივილიზაციური ერთობის წარმოქმნას ხელი შეუშალა რეგიონის ბუნებრივ-გეოგრაფიულმა და კლიმატურმა მრავალფეროვნებამ, ევროპისა და აზიის დამაკავშირებელმა გზებმა, და ამ გზებზე სხვადასხვა დამპყრობლის მიგრაციამ და აქ დამკვიდრების სურვილმა. განვითარებული შუა საუკუნეების პერიოდში ქართველთა ცდა კავკასიელების ქრისტიანული იდეოლოგიის ქვეშ გაერთიანებისა წარუმატებელი აღმოჩნდა. კავკასიის სამხრეთმა და ჩრდილოეთმა ნაწილებმა განვითარების სხვადასხვა გზა გაიარეს. აქ მცხოვრებ სხვადასხვა ხალხებს ერთი ისტორიული მარშრუტი არ გაუვლიათ. „კავკასიური ცივილიზაცია“ მხოლოდ ცივილიზაციის თეორიებში, ისტორიასა და ეთნოლოგიაში ჩაუხედავი მეცნიერების მოგონილი სიტყვებია“, (როლანდ თოფჩიშვილი – „კავკასიური ცივილიზაციის“ შესახებ“. ივანე ჯავახიშვილი სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის საქართვე-

ლოს ისტორიის ინსტიტუტის „შრომები“. II. თბილისი. 2011, გვ. 61-62).

ბუნებრივია, რომ თუ მეცნიერთა ნაწილი, „კავკასიური ცივილიზაციის“ არსებობის იდეას რეალურად მიიჩნევს, ზემოაღნიშნული დასკვნა-განაჩენი უპასუხოდ არ დარჩებოდა. ასეც მოხდა. იმავე საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის „შრომების“ სარედაქციო კოლეგიამ ადგილი დაუთმო ალტერნატიულ მოსაზრებასაც, რის შედეგადაც გამოცემის მესამე წიგნში გამოქვეყნდა ბ-ნი ჯონი კვიციანის პოლემიკური პუბლიკაცია. ავტორის აზრით, კავკასიურმა ცივილიზაციამ „განვითარების უმაღლეს წერტილს“ XI-XII საუკუნეებში მიაღწია და მისი ჩამოყალიბების პროცესში ქართულ კულტურას „ისტორიული როლი მიუძღვის“. რაც შეეხება ამ ცივილიზაციის დღევანდელ სახეს, ავტორი გამოთქვამს მოსაზრებას, რომ „კავკასიაში იკვეთება ორი ურთიერთდაკავშირებული პრობლემა – ცივილიზაციური მემკვიდრეობის პრობლემა (კავკასიური ტრადიციული კულტურის ტრანსფორმაცია თანამედროვეში); მეორე – ახალი, სამოქალაქო კულტურისა და საგანმანათლებლო სტანდარტების ჩამოყალიბების აუცილებლობა. ეს უნდა ეფუძნებოდეს კონკრეტული ეროვნულ-სახელმწიფოებრივი სივრცის დომინანტური ეთნოსის ტრადიციული კულტურის ფასეულობათა ბაზას“ (ჯონი კვიციანი – „კავკასიაში ეთნიკური ვითარებისა და ცივილიზაციური კუთვნილების შესახებ (პასუხი რ. თოფჩიშვილის ინტერპრეტაციებს.“ ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ჰუმანიტარული ფაკულტეტის საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის „შრომები“. IV. თბილისი. 2011. გვ. 457-458).

კავკასიის ხალხთა ურთიერთობის ხასიათის შესახებ ინტენსიური დისკუსია მიმდინარეობდა გასული საუკუნის დასაწყისშიც. დისკუსიის მოტივი ძირითადად პოლიტიკური იყო. საქართველოს პოლიტიკური პარტიების ერთი ნაწილი ასაბუთებდა, რომ კავკასიის ხალხებს ერთიანი სახელმწიფოებრივი ერთეული უნდა შეექმნათ, საერთო პარლამენტით და აღმასრულებელი ხელისუფლებით. ამ პროექტს ქართველი სოციალ-დემოკრატები იცავდნენ. მათი წარმოდგენით, კავკასიის საოლქო თვითმმართველობა, მომავალი რუსეთის დემოკრატიული და შემდგომ, სოციალისტური რესპუბლიკის ნაწილი იქნებოდა.

ამ პროექტს ეწინააღმდეგებოდნენ ქართული ეროვნულ-პოლიტიკური პარტიები: სოციალისტ-ფედერალისტები, ეროვნულ-დემოკრატები, პატრიოტ-ანარქისტები და არაპარტიული ეროვნული ძალები. ჯერ კიდევ „საქართველოს თავისუფლების ლიგამ“ თავის პროგრამაში აუცილებლობად მიიჩნია,

რომ კავკასიის ხალხებს თავდაპირველად საკუთარი დამოუკიდებელი სახელმწიფოები უნდა შეექმნათ და მხოლოდ ამის შემდეგ გაერთიანებულიყვნენ ერთიანი კავკასიის ფედერაციაში. ლიგის მესვეურები ითვალისწინებდნენ კავკასიელ ხალხთა შორის არსებულ კულტურულ, რელიგიურ, ეკონომიკურ პირობათა თუ პოლიტიკურ პოზიციათა მრავალფეროვნებას და საჭიროდ მიიჩნევდნენ, რომ მათ ჯერ ეს წინააღმდეგობანი მოეგვარებინათ და მერე ეზრუნათ საერთო სახელმწიფო სტრუქტურების შექმნაზე. შემდგომში ამგვარი სიფრთხილე ისტორიამ გაამართლა, როცა პოლიტიკურ და სხვა წინააღმდეგობათა გამო 1918 წლის მაისში დაიშალა ამიერკავკასიის დემოკრატიული ფედერაციული რესპუბლიკა.

1900-იანი წლების ქართულ პრესაში ხშირად იბეჭდებოდა კავკასიის ხალხთა რეალური და სამომავლო ურთიერთდამოკიდებულების შესახებ პუბლიკაციები და წიგნები. მათ შორის ჩვენი ყურადღება მიიპყრო ცნობილი ქართველი მეცნიერისა და პოლიტიკური მოღვაწის, მიხეილ (მიხაკო) წერეთლის ვრცელმა ოთხწერილიანმა სერიამ „კავკასიის ერთობა?“. იგი გაგრძელებებით გამოქვეყნდა გაზეთ „დროების“ 1909 წლის 29 ოქტომბრის (№240), 31 ოქტომბრის (№242), 7 ნოემბრისა (№248) და 11 ნოემბრის (№251) ნომრებში. „ალაროდელის“ ფსევდონიმით დაბეჭდილი მიხეილ წერეთლის წერილი იმით არის საყურადღებო, რომ მასში, გარდა კავკასიის ხალხთა ურთიერთობების პოლიტიკური მხარისა, განხილულია მათი ურთიერთდამოკიდებულების კულტურული, ისტორიული, სამეურნეო-ეკონომიკური და სხვა ასპექტები. ვფიქრობთ, რომ მიხაკო წერეთლის ნაშრომის გაცნობა სასარგებლო სამსახურს გაუწევს პრობლემით დაინტერესებულ მხარეებს და მეტ სიცხადეს შეიტანს განსახილველი საკითხის არსში.

წერილი იბეჭდება მცირე შემოკლებით და ავტორისეული სტილიც დაცულია, ზოგიერთი უმნიშვნელო გამონაკლისის გარდა.

ალაროდელი (მიხეილ წერეთელი)

კავკასიის ერთობა?!

მას შემდეგ, რაც ნება და შეძლება მოგვეცა თავისუფლად გველაპარაკ-
ნა ჩვენი ცხოვრების მოწყობაზე, მთავარი საგანი ჩვენი მსჯელობისა კავკა-
სიის ერთობის საგანია. მართალია, ჩვენში არც ერთ პარტიას არ გაუბედნია
სეპარატისტულ აზრთა გამოთქმა, პირიქით, სეპარატიზმი ყველას გველივით
ეზიზღებოდა და ეზიზღება დღესაც, რუსეთთან ერთობა და საუკუნო კავში-
რი-კი თავის თავად საგულისხმო ჭეშმარიტებად ითვლება, და ამ მხრით
„ერთობაზედ“ ლაპარაკი მეტიც იყო. მაგრამ, მიუხედავად ამ საერთო სა-
ხელმწიფოებრივ ერთობისა, კავკასიისათვის მაინც ყველა ძალა-უნებურად
აღიარებდა რაღაც განსაკუთრებულ ერთობასა, ყველა პარტია, ყველა მიმარ-
თულებისა და რწმენის კავკასიელი მაინც, თუ სხვა არავინ, ყველასათვის
თავის თავად საგულისხმო ჭეშმარიტებად ითვლებოდა და ითვლება დღესაც
აგრეთვე რაღაც განსაკუთრებული ერთობა კავკასიისა, – ერთობა, რომელიც
ცალკეა აღიარებული და რომელმაც თავის თავად, როგორც მთლიანმა პი-
როვნებამ, უნდა განამტკიცოს ერთობა მთელს რუსეთთან. არა გუბერნიები,
არა ის რაოდენობა მცხოვრებთა, რომელიც კავკასიაშია, განამტკიცებს რუ-
სეთთან ერთობას, არამედ „კავკასია“, რომელსაც თავისი საზოგადოებრივი
პიროვნება უნდა ჰქონდეს, თავისი განსაზღვრული უფლებანი და ვალდებუ-
ლებანი რუსეთთან. სულ ერთია, რა ფორმაც ექმნება კავკასიის ამ საზოგა-
დოებრივ პიროვნებას, – ფორმა ერთობისა, ავტონომიისა თუ სხვა რამ ფორ-
მა, – იგი მაინც „კავკასიად“ არის აღიარებული, ამ სიტყვას ეძლევა რაღაც
განსაკუთრებული აზრი.

ჩვენ აქ არ გვინდა გავარჩიოთ ზემოხსენებულნი ფორმანი კავკასიის
ასეთ საზოგადოებრივ პიროვნებისა, რომელიც რუსეთთან განამტკიცებს ამა
თუ იმ განწყობილებას, არც პროექტების შემუშავება გვინდა. ჩვენთვის საინ-
ტერესოა თვით არსება კავკასიის საზოგადოებრივ პიროვნებისა; რას წარ-
მოადგენს კავკასია, როგორც საზოგადოებრივი პიროვნება? რაში გამოიხატება
მისი აწმყო ერთობა და მომავალშიაც ძლიერ საეჭვო ხომ არ იქნება გან-
ხორციელება ამ ერთობისა?

ჩვენ აქ არც კავკასიის ცხოვრების წერილმანზე ვილაპარაკებთ, ჩვენ მხოლოდ რამდენიმე ზოგადი მოსაზრება გვსურს გამოვსთქვათ და სხვა არაფერი. ბევრით დასკვნათათვის კი საჭიროა ხანგრძლივი კვლევა და ღრმა ცოდნა საგნისა.

ხანდახან რომელიმე საგანი ერთიანად და მთლიანად გვეჩვენება ზოლმე, მაგრამ როგორ უნდა დავამკვიდროთ ჩვენს გონებაში მისი ერთობა, თუ განსაზღვრული კრიტერიუმი არ გვექნება, განსაზღვრული თვალთახედვა, რომლითაც უნდა განვიხილოთ იგი? ყოველთვის საჭიროა ასეთი კრიტერიუმი, ერთი რომელიმე კრიტერიუმი მაინც, რომ ერთი რომელიმე ერთობა საგნისა განვამტკიცოთ. საგანს კი მრავალი მხარე აქვს, რომლითაც იგი განიხილება, და ჩვენს არჩევანზეა დამოკიდებული, — ისეთი მხარე უნდა ამოვირჩიოთ ჩვენის საგნის ერთობის განსამტკიცებლად, რომელიც ჩვენს მიზანს უფრო შეეფერება. შეგვიძლია აგრეთვე შეძლებისა დაგვარად ყოველ მხრით განვიხილოთ საგანი, იგი მთლიანად მოგვეჩვენოს რომელიმე მხრითა და არა მთლიანად სხვა მხრით, და აქაც ჩვენი მიზნისაგან არის დამოკიდებული, — რომელი ერთობა გვჭირდება განსამტკიცებლად, რომ ამის და მიხედვით მივაქციოთ ყურადღება ჩვენთვის საჭირო ერთობისა და მთლიანობის დამამკვიდრებელ მხარეებს და არ მივაქციოთ ყურადღება ჩვენთვის საჭირო ერთობისა და მთლიანობის დამამკვიდრებელ მხარეებს და არ მივაქციოთ ყურადღება იმ მხარეებს, რომლებიც ჩვენთვის არავითარ ერთობას არ განამტკიცებენ. ამ გვარად, ჩვენი მიზნის მიხედვით, შეგვიძლია განვამტკიცოთ ნამდვილი ერთობა საგნისა და აღმოვაჩინოთ მოჩვენებული მისი ერთობა, ზოლო ეს „სინამდვილეს“ და ეს „მოჩვენებას“ აგრეთვე ჩვენი მიზნის თვალთახედვით გვეჩვენება ამგვარად.

მაგალითად, რუსეთის იმპერია ერთი და მთლიანია რუსეთის სახელმწიფო იდეის თვალთახედვით, რუსეთის სახელმწიფო კაცთა მიზანთა თვალთახედვით. კრიტერიუმი ამ ერთობისა მათთვის რუსეთის არსებობაა, თვით ფაქტი რუსეთის იმპერიის არსებობისა სრულიად და სწორედ განზომილ საზღვრებში. მაგრამ რამდენი ელემენტია რუსეთის იმპერიაში სულ სხვა და სხვა მიზნის მქონე, რომელნიც ამ თავიანთ მიზანთა მიხედვით მრავალ სხვა მხრით განიხილავენ რუსეთსა და ეს უკანასკნელიც მათთვის სრულიადაც არ არის ნამდვილი ერთობა, არამედ მოჩვენებული ერთობა, მრავალ ფეროვანება, რომელიც დღეს ნაძალადევ ერთობას წარმოადგენს. მართლაც, როდესაც ვიკვლევთ რუსეთს, როგორც სახელმწიფოს და ეს არის მიზანი ჩვენის

კვლევისა (შეიძლება სხვა რამის მიზანიც, როგორც, მაგალითად, სახელმწიფო კაცებს აქვთ) – რუსეთი არის ამ თვალთახედვით ერთი და განუყოფელი. როდესაც იმავე რუსეთს ვიკვლევთ, მაგალითად, გეოგრაფიულის მხრით, – იგი მრავალ-ფეროვანია და მრავალ მთელ ერთეულისაგან შესდგება. როდესაც მას ვიკვლევთ ანტროპოლოგიურისა და ეთნოლოგიურის მხრით, – მაშინაც იგი არავითარ ერთობას არ წარმოადგენს. ისტორიულის მხრითაც იგი მრავალ-ფეროვანებაა. ხოლო ერთობ სოციალურად იგი არა თუ ერთი და მთლიანი არ არის, არამედ სრულიად სხვა და სხვა ნაწილთაგან შესდგება და ხშირად ერთი ერთმანეთის მოწინააღმდეგე ნაწილთაგანიც.

შეგვიძლიან შევამოკლოთ განსახილველი საგანი და ასეთნაირადვე შევხედოთ მას სხვა და სხვა მხრით. ავიღოთ, მაშასადამე ნაწილი რუსეთის სახელმწიფოსი, რომელიც ჩვენ აქ გვაინტერესებს, – კავკასია, – და შევხედოთ ზემოხსენებულ თვალთახედვით და ვნახოთ, რას წარმოადგენს იგი. ყოველ მხრით განვიხილოთ, მაგრამ ჩვენს კრიტერიუმად დავისახოთ სოციალური მსგავსება, სოციალური ერთობა, განვსაზღვროთ, რა არის ჩვენთვის ეს სოციალური ერთობა და მერე ვნახოთ, ამ მხრით კავკასია მოჩვენებული ერთობაა თუ ნამდვილი. სოციალური მსგავსება იმიტომ ავარჩიეთ უმთავრეს მხარედ, რომ მიზანი ჩვენი, იდეალი ჩვენი არის რუსეთის ყველა ბუნებრივ სოციალურ ორგანიზმთა თავისუფლება და, თუ შესაძლებელია, მათ შორის თავისუფალი კავშირი და არა სრულიად სხვა და სხვა სოციალურ ორგანიზმთა მთლიანად აღიარება ძალა-უნებურად, მიუხედავად იმისა, რომ ისინი ერთობას კი არა, მრავალფეროვანებას წარმოადგენენ.

რასაკვირველია, კავკასია ერთია რუსეთის ადმინისტრაციულის თვალთახედვით. წინად იგი სანამესტნიკო იყო, შემდეგ სამთავარმართებლო, ეხლა ისევ სანამესტნიკია. იგი ექვემდებარება რუსეთის იმპერიის საერთო კანონებსა და სხვა. იგი დაყოფილია გუბერნიებად, როგორც სხვა მიწა-წყალი რუსეთის იმპერიისა. ევროპიდან რომ გამოხედოს კაცმა ამ თვალთახედვით კავკასიას, რასაკვირველია, იგი მისთვის რუსეთის ორგანული ნაწილი იქნება, – ისეთივე „რუსეთი“, როგორიც მოსკოვის გუბერნიაა. ეს პირდაპირ შეესაბამება აგრეთვე რუსეთის სახელმწიფოებრივობის თვალთა ხედვას, მიზანს, იდეალს. როდესაც საქართველოში მეფობა მოსპეს, ამ მიზნისა და იდეალის სახელით პირდაპირ ბრძანება იყო ჩვენში მოსულ ახალ გამგეობაში, – საჭიროდ ესცანით საქართველო რუსეთის გუბერნიად გადავაქციოთო, – და ამ გადაწყვეტილების შესაფერად მოქმედებას ავალუბდნენ. როდესაც მთელი კავ-

კასია დაიპყრეს და მთელი ერთი ერი ჩერქეზობა – მთლად ერთიანად გასწყდა და ოსმალეთში გადასახლდა, მათ ადგილებში რუსები ჩაასახლეს. აგრეთვე საქართველოში და კავკასიის სხვა და სხვა ნაწილში სახელმწიფო სცდილობს რუსების დასახლებას, რადგან იდეალი მისი კავკასიასა და რუსეთის შორის მართო ადმინისტრაციული ერთობა კი არ არის, არამედ ნამდვილი, რეალური, რომლის დამატებაც, შედეგიცა და თვით უმთავრესი საშუალებაც იქნება ადმინისტრაციული ერთობა. როდესაც განხორციელდება ეს იდეალი, როდესაც კავკასიაში 99% რუსი იქნება, მაშინ სახელი კავკასიისა დარჩება, მაგრამ იგი რუსეთის ნამდვილი და ჰომოგენური ნაწილი იქნება. მაშინ განმტკიცდება მათ შორის ერთობა, – ერთობა, რომელსაც ემსახურება რუსეთის სახელმწიფო აზრი და რომლისაკენაც მიისწრაფვის იგი ეს ერთი საუკუნე.

დღეს კი ეს ერთობა მხოლოდ მოჩვენებულია (ე. ი. მოჩვენებითია – დ. შ.), ჩვენი მიზნის მხრით და ჩვენის თვალთახედვით. ადმინისტრაციული ერთობა ნამდვილი ერთობა არ არის. კავკასია რომ დაჰყო თოთხმეტ გუბერნიად, დანიშნო თოთხმეტი გუბერნატორი, რომელნიც ნამესტნიკს ექვემდებარებიან, მთელი მხარე რომ შეიყვანო რუსის კანონის მოქსერეების სფეროში, – ეს კიდევ არ ნიშნავს იმ სოციალურ ერთობას, რომელიც ნამდვილი ერთობაა და რომელიც არის აგრეთვე მიზანი რუს სახელმწიფო კაცთა, – გარუსებით რომ უნდათ განახორციელონ ეს ერთობა, რომელიც მრავალ სხვა სოციალურ მოვლენათა ერთობით დახასიათდება.

ხელად შეგვიძლიან ნათელ-ვცოთ ეს მოჩვენებული ერთობა ერთის უბრალო მაგალითით. ავიღოთ მცხოვრებთა რაოდენობა სხვა და სხვა გუბერნიაში, ვნახოთ, სად რამდენია რუსი, ის ელემენტი, რომლის მსგავსიც უნდა გახდეს ყველა კავკასიელი, რუსთა სახელმწიფო იდეალის მიხედვით.

1897 წლის აღწერის ანგარიშით, სტავროპოლის გუბერნიაში 873,301 მცხოვრებზე 91,97% რუსი იყო; ყუბანის ოლქში 1,918,881 მცხოვრებზე 90,57% რუსი იყო, მაშასადამე, თითქმის მთელ ჩრდილოეთ კავკასიაში უკვე განხორციელებულია ეს ერთობა; რუსობა დიდს უმეტესობას შეადგენს. თერგის ოლქშიაც მესამედი რუსობაა – 983,936 მცხოვრებზე 33,69% რუსია, აგრეთვე ჩერნომორის გუბერნიაში განდევნილ ჩერქეზების მაგივრად 57,488 მცხოვრებზე 60,60% რუსია. ამ რუსებისათვის, რასაკვირველია, ადმინისტრაციული ერთობაც განსამტკიცებელია ნამდვილ ერთობისა, რადგან მათი ნამდვილი ერთობა არსებობს, იგი გამოიხატება მათ რუსობაში, ეს რუსობა კი უმთავრესი ძარღვია ნამდვილ, სოციალურ ერთობისა. მაგრამ საკვირვე-

ლია, რომ ეს ნაწილი „კავკასიისა“ მთელ კავკასიის ერთობაში შედის, მაშინ როდესაც ამიერ კავკასიაში აი როგორ არიან ხალხები დანაწილებულნი: და-ღესტნის ოლქში 571,154 მცხოვრებზე 79,17% ლეკია სხვა და სხვა ჯგუფი-სა და ერთისა და იმავე ძირის ენისა, დანარჩენი მუსულმანები – თათრები, თათები და სპარსელები მუსულმანები არიან ლეკებსავე, მაშასადამე, დიდი ერთობის მქონე მუსულმან ლეკებთან. რუსი კი მხოლოდ 2,81%. ბაქოს გუ-ბერნიაში 826,716 მცხოვრებზე 58,84% თათარია, 11% – სხვა მუსულმანი, შემდეგ სომხობა და სხვანი, რუსი კი 9,39%, ისიც უმთავრესად ქალაქ ბაქო-ში. ყარსის ოლქში 290,654 მცხოვრებზე 35,88% თათარი და თურქია, 25,30% სომეხი, 14,80% ქურთი, მხოლოდ 9,58% რუსი. ერევნის გუბერნია-ში 829,556 მცხოვრებზე 53,16% სომეხია, 37,82% თათარი და თურქი, 1,01% რუსი. განჯის გუბერნიაში 878,415 მცხოვრებზე თათარი არის 60,80%, სომეხი 33,26%, დანარჩენი სხვები არიან, რუსები კი 2,04%. სა-ქართველოში: ტფილისის გუბერნიაში (ზაქათალის ოლქიანად) 1,051,032 მცხოვრებზე 50,90% ქართველია, 18,67% სომეხი, დანარჩენი სხვები არიან, რუსი კი 8,16%. ქუთაისის გუბერნიაში (ბათუმ-სოხუმიანად) – 1,058,241 მცხოვრებზე 85% ქართველია, დანარჩენი სხვები არიან, რუსი კი 2,22%.

ეს იმ აბნეულ-დაბნეულ სტატისტიკით, რომელიც 1897 წელს შეადგი-ნეს ნამდვილი ცნობები კი უფრო საგულისხმოიერო იქნებოდა. გარდა ამისა, რუსების რიცხვში ჯარი და ჩინოვნიკობაც შედის (თუმცა ამათშიაც ბევრია არა რუსი). ყოველ შემთხვევაში, სად 90% პროცენტი რუსობა ჩრდილოეთ კავკასიაში და სად 1% – 9% რუსობა ამიერ-კავკასიაში?! დიდი განსხვა-ვებაა. სად 90% პროცენტი რუსობა და სად 80% – 90% ქართველობა, მა-გალითად! ამათი ტერიტორიები რომ ერთსა და იმავე სანამესტნიკოში მოაქციო, საერთოდ მათ „კავკასია“ უწოდო, ვითომ ამით ნამდვილი იქნება ან კავკასიის ერთობა რუსეთთან, ან ერთობა თვითონ კავკასიისა? – არა მგონია.

მერე დაუკვირდით: აქ. საქართველოში, 50% – 85% ქართველობაა, იქ ლეკეთში – 80% ლეკობა, მაშასადამე, ცოტად თუ ბევრად დაცული ყოფილა ერთგვარი მოსახლეობა საკუთარ ტერიტორიაზე; იქ თათრების ბატონობა, სხვაგან კიდევ ერთმანეთში არეული თათრობა, სომხობა, ქურთობა და სხვა-ნი! გუბერნიებად დაყოფა, რუსის სამართალი და ჩაფარი, ერთად მოქუჩება ასეთნაირად არეულ-დარეულ ეთნიურ და რელიგიურ სხვადასხვა ელემენტთა და „კავკასიელებად“ წოდება ვერა ჰქმნის თვით „ზაკავკაზიის“ ერთობასაც და ჩემის აზრით, ტყუილი ოცნებაა, რომ ოდესმე განხორციელდეს იგი. სულ

სხვა საკითხია სოლიდარობა მათ შორის. სოლიდარობა და ერთობა ერთი და იგივე არ არის.

* * *

თუმცა ფიზიკური ერთობა რასისა თავის თავად არ არის ძლიერი ფაქტორი ხალხთა სოციალური ერთობისა, არც ფიზიკური განსხვავებაა ამ ერთობის დიდად ხელის შემშლელი, ვინაიდან ერთ რომელსავე ერშიაც მრავალ რასის ნაწილებსა ვხედავთ, მრავალ ანთროპოლოგიურ ტიპებს, ერთ ეროვნულ ტიპად გადადლებულთ, მაგრამ ამ ფიზიკურ ერთობასა და განსხვავებას მაინც დიდი მნიშვნელობა აქვს ზოგიერთ შემთხვევაში, სახელდობრ ისეთ შემთხვევაში, როდესაც განსაზღვრული ფიზიკური ტიპი უკვე ჩამოყალიბებულ სოციალურ სხეულის შემადგენელ ადამიანებს ახასიათებს. ასეთ შემთხვევაში რაც უფრო დიდი განსხვავებაა სოციალურ სხეულთა შორის, მით უფრო მეტი ყურადღება ექცევა ფიზიკურ ტიპსაც და ესეც ზედ ერთვის ერთობის ხელის შემშლელ პირობებსა.

ანთროპოლოგ ალექსანდრე ჯავახიშვილის ოც-და-ხუთზე მეტი უმთავრესი ანთროპოლოგიური თვისება აქვს აღნიშნული, რომელთაგანაც, მაგალითად, ქართველებს, განსაზღვრული რაოდენობა საერთო აქვთ სხვა და სხვა ხალხთან, განსაზღვრული – განსხვავებული; ზოგთან მეტი საერთო, ზოგთან მეტი განსხვავებული. ფრიად საინტერესოა მისი შედარებითი ტაბულები, რომლის გაზეთში გადმოტანა მეტად მიგვაჩნია. ყველა ნახავს, ვინც მოისურვებს, ამ ტაბულებს მის «Антропология Грузии»-ს პირველ ნაწილში, გვ. 237-240. ქართველებს რუსებთან (ტვერის გუბერნიის რუსებთან, 200 კაცის გაზომვის მიხედვით) 27 შესადარებელი ანთროპოლოგიური ნიშანი აქვთ: საერთო – 17, განსვავებული – 10; პოლონელებთან (226 კაცი. გაზ.) – 20: საერ. – 11, გან. – 9; ყუბანის ყაზახებთან (41-61 კ. გაზ.) – 22: საერთო – 10, გან. – 12; აღმოსავლ. ქართველ-სომხებთან (105 კ. გაზ.) – 22: საერთო – 15, გან. – 7; პოლონელ ებრაელებთან (100-200 კ. გაზ.) – 28: საერთო – 17, გან. – 11; თერგის ოლქის ოსებთან (36-200 კ. გაზ.) – 18: საერთო – 9, გან – 9 სპარსელებთან (46 კ. გაზ.) – 25: საერთო – 10, გან. – 15; თორლოუთის მონღოლებთან (43.138 კაც. გან.) – 26: საერთო – 13, განსხ. – 13; უდებთან (150-175 კ. გან) – 26; საერთო – 17, განსხვ. – 9; ყუმიყებთან (107 კ. გან.) – 18: საერთო – 15, განსხვ. – 3; ყაბარდოელებთან

(40 კ. გან.) – 20: საერთ. – 11. განსხვ. – 9; ყარაყირღიზებთან (10-66 კ. გაზ.) – 12: საერთ. – 6, განსხვ. სართებთან (38 კ. გაზ.) – 12: საერთო – 8, განსხვ. – 4. აზერბეიჯანელ თათრებთან – 13: საერთო – 4, განსხვ – 9.

რასაკვირველია, ეს უკანასკნელი სიტყვა არ არის მეცნიერებისა, თუმცა ბ-მა ალექსანდრე ჯავახიშვილმა კავკასიის ხალხთა ყველა ანთროპოლოგის ცნება შეკრიბა და შეიმუშავა და ასეთი შედეგი მიიღო. ქართველებს სხვა და სხვა ხალხებთან ამ ტაბულებით მეტ-ნაკლები მსგავსება და განსხვავება აქვთ. აგრეთვე ამ ტაბულათა შედგენა რომელიმე სხვა ხალხთან შედარებით შეიძლება დახატო და შედეგი ისეთივე იქნება. ყოველთვის დარჩება მსგავსება და განსხვავება მეტისა თუ ნაკლების ხარისხისა, და რაც უნდა დიდი იყოს მსგავსება და ნაკლები განსხვავება, ეს უკანასკნელი მაინც თავის ბეჭედს ასვამს ამა თუ იმ ტიპსა და ჩვენც განსხვავება უფრო ნათლად წარმოგვიდგება ხოლმე თვალ წინ, ვიდრე მსგავსება.

მაგრამ ეს წმინდა ანთროპოლოგიური გარჩევა კიდევ ცოტა რამეს წარმოადგენს იმასთან შედარებით, რასაც ჩვენა ვხედავთ რომელიმე ტიპის თვით სახის გამომეტყველებებში. სპეციალური ბეჭედი აზის სახეზე ყოველ ხალხის საშუალო ტიპს, ეს ბეჭედი მისთვის მის ხანგრძლივ ისტორიას დაუსვამს, მის სჯულსა, ზნე-ჩვეულებას, ერთობ იმ სოციალურ ცხოვრებას, რომლის სფეროშიაც აღზრდილან მისი მრავალნი წინაპარნი, მას მათგან მიუღია მემკვიდრეობით ათასი თვისება, ამავე სფეროში თვითონვე დაბადებულა და აღზრდილა. მემკვიდრეობასა და შობას რომ თავი დავანებოთ, თვით ფაქტი განსაზღვრულ სოციალურ სფეროში ცხოვრებისა განსაზღვრულ გარეგან ბეჭედს ასვამს უცხო ტომის ინდივიდსაც: იგი რამოდენიმედ ემსგავსება იმ ტიპს, რომლის სოციალურ სფეროშიაც იგი დიდხანს სცხოვრობდა. სოციოლოგმა გუმპლოვიჩმა ამას დიდი ყურადღება მიაქცია. იგი ამბობს, – ეს რაღაც გამოურკვეველი ბეჭედი, რაღაც თავისებური გამომეტყველება აქვს ამა თუ იმ ტიპს განსაზღვრულ სოციალურ წრეში მცხოვრებს, გადასახლებულიც კი ერთ სოციალურ სფეროდან მეორეში ამ უკანასკნელის გავლენას განიცდის ისე მძლავრად, რომ ბოლოს და ბოლოს სახით, გამომეტყველებითაც კი ემსგავსება ამ სფეროს ტიპსაო. – და თუ გადასახლებულიც ასეთ გავლენას განიცდის გარეგნულადაც, როგორიღა უნდა იყოს თავისებურება თვით ადგილობრივ მცხოვრებისა. თუ გარეგნულადაც მოსწანს ეს თავისებურება, – როგორიღა უნდა იყოს მისი სულიერი თავისებურება, შექმნილი იმ სპეციალურ საზოგადოებრივ წრისაგან, რომელიც ჰქმნის ასეთს ტიპს, მაშა-

სადამე, მთელს სოციალურ ერთეულს, შემდგარს ასეთს საშუალო თავისებურ ინდივიდთაგან, – მთელს სოციალურს ტიპს.

კავკასიაში ასეთი სოციალური ტიპები არსებობენ, მაგრამ სოციალურ ტიპთა არსებობა კიდევ არაფერია, – არსებობენ თვით შედარებით შეურეველი ეთნიური ტიპებიცა, რომელნიც ჟამთა ვითარებაში არასოდეს ისე არ შერეულან, რომ ერთი ხალხი, ერთი ერი დაეარსებინათ. აბა გადაჭხედეთ ევროპას, ევროპის ერებს, რამდენი ეთნიური ელემენტია თვითოეულ ერში. საფრანგეთი პირდაპირ ნარევია კელტებისა, რომაელებისა, იბერიელებისა, გერმანელებისა, მაგრამ ამ ნარევმა შეჰქმნა ერთი ტიპი – ფრანგის სოციალური ტიპი. ინგლისი კიდევ მეტად არის ნარევი, ეთნიურ ელემენტთაგან შემდგარი. აგრეთვეა იტალია, ესპანია. თვით გერმანიაშიც კი წმინდა რასა არ არის დაცული: იქ გერმანელი, კელტი, სლავიანი და ფინნია არეული. თვითოეული კავკასიელი ერი, რასაკვირველია, ალბად, ოდესღაც უცხო ეთნიურ ელემენტებს შეისვამდა. რეკლიუ ამბობს, დღეს სომეხთა სისხლში მრავლად არის ებრაელისა და ქურთის სისხლი; სპარსელში კიდევ ბევრია თათრის სისხლი, მაგრამ კავკასიაში ისეთი აღრევა ეთნიურ ელემენტთა და ერებად გადაღულება თავის დღეში არ მომხდარა, როგორიც მოხდა ევროპაში. ჩემის ფიქრით, ორი უმთავრესი ფაქტის არ არსებობამ გამოიწვია ასეთი მოვლენა კავკასიაში, წინააღმდეგ ევროპისა, სადაც ეს ორი ფაქტი მოხდა: რომის იმპერიის მსგავსი არასოდეს არა ყოფილა რა კავკასიაში. ევროპაში რომის იმპერიის ბატონობამ აღრია, შეაერთა და გააარომაელა მთელი სამხრეთი და დასავლეთი ევროპა. კავკასიაში კი კავკასიის იმპერიაც არა ყოფილა, კავკასიის ხალხები ისე არ აღრეულან ერთმანეთში, რომ ერთი ხანგრძლივი სახელმწიფო დაეარსებინათ და შემდეგ ერთ კავკასიელ ერად გადაღულებულიყვნენ. იყო ხოლმე ბატონობა უცხოთა, იყო ხან-მოკლე ქართული ძლიერი სამეფო, დავით აღმაშენებლისა და თამარისა, რომელთაც თითქმის მთელი კავკასია ეპყრათ; შირვან-დერბენდი ჰყავდა დავითს საზღვრად, „თავისი ხმლით შემოხაზული“, უძველეს დროიდანაც დიდი იყო ქართველთა გავლენა კავკასიის სხვადასხვა ხალხზე, მაგალითად, ლეკებზე, მაგრამ ქართველობამ კავკასია ვერ გარდაქმნა საქართველოდ; მუდმივი შემოსევაც, სხვათა შორის, ამ საქმეს ხელს უშლიდა. მეორე ფაქტი ის არის, რომ ხალხთა დიდ გადასახლებას ისეთი შედეგები არ მოუტანია კავკასიაში, როგორც ევროპაში. იქ გერმანელებმა განაახლეს ძველი საზოგადოება რომისა და გალლო-რომაელთა, შექმნეს ახალი დიდი ერები, ანუ მისცეს მათ თავიანთი ელფერი, აქ-კი უცხო

ხალხთა შემოსევა გრიგალივით გადმოუვლიდა ხოლმე კავკასიას, ცეცხლსა და მახვილს აძლევდა ყოველისფერს, ახალს ვერაფერსა ჰქმნიდა, და ბოლოს იმით გათავდა, რომ უმთავრესი ხალხები შემოსეულებს არ შერევიათ, – ქართველი ქართველად დარჩა, სომეხი სომხად; მთიულებში ისლამი შეიტანეს, საქართველოს მესამედი გაამაჰმადიანეს და დიდი კულტურა მოუსპეს, ისიც აგერ – ახლა-ხან. კავკასიის აღმოსავლეთი აივსო თათრებითა, რომელთაც ვერაფერი ვერ შეჰქმნეს რა ერთობ კავკასიის ერთობისათვის, პირ-იქით, კიდევ უფრო არივ-დარიეს აქაურობა. ამით გათავდა მათი „მსვლელობა“. ბოლოს რუსები მოვიდნენ, და როგორც უკვე ვთქვით, ჩრდილოეთი კავკასია-კი გააყაზახეს, მაგრამ დიდი საკითხია, „გააერთიანებენ“ თუ არა მთელს კავკასიას, თუმცა ასეთი „ერთობა“ მათ სახელმწიფო მიზანს შეადგენს.

დღეს კავკასიაში მრავალი ეთნიური ჯგუფი არსებობს, რომელნიც არც-კი ფიქრობენ ერთმანეთში აღრევასა და რომელთაც თანდათან ელვიძებათ თავიანთ სოციალურ ინდივიდუალობის შეგნება. თუ ყველა მათგანი არ წარმოადგენს შეურიგებელ ელემენტებს, უმთავრესნი მაინც ასეთნი არიან, და ერთობა მათ შორის პირდაპირ წარმოუდგენელია. სოლიდარობის განმტკიცება-ც-კი ფრიად ძნელია, ფრიად რთული მოსაწყობი, არა თუ ერთობა და ერთ ერად გარდაქმნა, რომ თვითთუელმა სთქვას გულწრფელად, ისე, რომ არა სტყუოდეს თავის-თავის წინაშე და უცხოსაც არ ატყუებდეს, – მე „კავკასიელი“ ვარო!

ეთნიური ერთობა კავკასიელთა არ არსებობს არა თუ იმ აზრით, რომ სისხლით არიან სხვა-და-სხვანი, არამედ იმ მხრითაც, რომ კულტურული და ისტორიული საერთო ტრადიციები მათ არა აქვთ. არასოდეს არ არსებულა „კავკასიის ისტორია“, იგი მხოლოდ ხელოვნურად დაიწერება, როგორც შეერთება კავკასიის სხვადასხვა ხალხის ისტორიებისა. არასოდეს არ არსებულა „კავკასიის საერთო კულტურა“, იგიც სხვადასხვა კულტურათა ურთიერთზე გავლენით თუ დახასიათდება, თორემ კულტურის რომელი ისტორიკოსი დასწერს „კავკასიის კულტურის“ ორგანული განვითარების ისტორიას.

საზოგადოდ, მთელი კულტურული და პოლიტიკური ისტორია კავკასიის ხალხთა ერთ კალაპოტში არასოდეს არ ჩამდგარა, რომ ღროთა ვითარებაში შეუჩერებლად ედინა, როგორც ერთ დიდ მდინარეს ცივილიზაციის სხვა მდინარეთა შორის. თვითთუელ ხალხს ჰქონდა თავისი ორიგინალური ისტორია დღემდე. იყო ხოლმე ურთი-ერთზე გავლენა, პოლიტიკურ ცხოვრებათა მიმდინარეობის შეხვედრა, შეტაკება, კავშირი საერთო მტერთა წინააღმდეგ, მაგრამ

ერთობა – არასოდეს, თვით რელიგიური ერთობაც არა ყოფილა კავკასიაში ისეთი, როგორც ევროპაში პაპობამ შეჰქმნა და თავისი ბეჭედი დაასვა მთელს ევროპიულს პოლიტიკურსა და ერთობ სოციალურ ცხოვრებასა. ჩვენში კი საეკლესიო ერთობა თვით ქართველ-სომეხთა შორისაც კი მოისპო მეექვსე საუკუნეში. კათალიკოზ აბრაამის ბრძანება თავის სამწყსოსადმი საგულის-ხმიერა: „ქართველების შესახებ ჩვენ დავადგინეთო, – ამბობდა იგი: – ამიერიდან გეკრძალებათ მათთან იქონიოთ ერთობა ლოცვასა, ჭამა-სმასა, მეგობრობასა და შეილუბის კვებაში, აღარ უნდა მიხვიდეთ მოსალოცავად მცხეთის სახელოვან ჯვარისა, არც მანგლისის ჯვარისა. აღარც უნდა მიიღოთ იგინი ჩვენს ეკლესიაში. მათთან ცოლ-ქმრობას განემორეთ. მხოლოდ იყიდეთ და მიჰყიდეთ მათ, ვითარცა ურიათაო“. – საერთოდ საქართველოს ისტორიას თავისი განსაკუთრებული ხასიათი აქვს, აგრეთვე სომხეთის ისტორიას. სომხობაც და ქართველობაც „ისტორიული ინდივიდუალობანი“ იყვნენ, „სულიერნი ოჯახნი“, როგორც რენანი ამბობს თვითეულ ერის შესახებ. ისტორია ამ ორი ხალხისა სულ სხვა და სხვა იყო, როგორც დროში, ისე სივრცეში. ბედი მათის ისტორიისა სულ სხვა და სხვა იყო აგრეთვე, ხან და ხან წინააღმდეგიც: როცა სომხეთის ისტორია მიიწურა და მეთერთმეტე საუკუნეში დაიშალა და დაინგრა სრულიად და უკანასკნელად ეროვნულ – პოლიტიკური ცხოვრება სომხეთისა, საქართველოში მაშინ იკრიბებოდა ეროვნული ძალები, დავით აღმაშენებელი ჰქმნიდა ქართულ მძლავრ იმპერიას, მეთორმეტე საუკუნეში კი საქართველო სრულიად გაიფურჩქნა და შეჰქმნა თავისი „ოქროს ხანა“.

კავკასიის მთიულთა ისტორია ჯერ არც კი არის გამოკვლეული. ეს კიდევ არაფერი, – მათ არც კი აქვთ თავიანთი ისტორია, მწერლობაც არა ჰქონიათ, ეროვნულ-პოლიტიკური ცხოვრებაც არ განუვითარებიათ, რომ მასთან ერთად საკმაო ეროვნული თვით-შეგნება განვითარებულიყო და მათ თვით შემგნებ სოციალურ ორგანიზმებს თვითონვე დაეწერათ თავიანთი თავგადასავალი, გამოვლილნი ტანჯვანი და სიხარულნი, შემოქმედება და დიდება თავიანთ ნიჭისა და შრომისა. ისინი დღეს ისტორიულ მეცნიერების ობიექტები არიან, და არა შემოქმედნი თავინთ ისტორიისა.

თათრების ისტორია მარტო კავკასიის ისტორიულ ციკლს არ ეკუთვნის. მათაც არ შეუქმნიათ არასდროს ერთი ერი კავკასიის ტერიტორიაზე და არ გამოსულან მთლიან და თვით-შეგნებ ინდივიდიდან სხვა ისტორიულ ერთა პირისპირ. მცირე აზიაში და ბალკანის ნახევარ-კუნძულზე გადატყორცნილმა მათმა მონათესავე თურქებმა ევროპისა და წინა-აზიაში შეჰქმნეს ახალი, თუმ-

ცა ბევრის მტრობით უცნაური ხანა ისტორიისა; სპარსეთში აღერბაიჯანელე-ბი სპარსეთის ისტორიის სფეროა შევიდნენ, კავკასიაში დარჩენილ თათართა ისტორია ამ სიტყვის ნამდვილ მნიშვნელობით კი რამდენიმე... (გაურკვეველის – დ. შ), ისტორიით ამოიწურება. შეიძლება აგრეთვე ეს ისტორია ახლა იწყებოდეს, წარსული კი... არავითარ ორგანულ ხასიათს არ იჩენს და არც არავითარ ორგანულ კავშირს წარმოადგენს სხვა ისტორიულ ერთა ისტორიასთან.

ამგვარად, ერთობა ისტორიისა, არც ისტორიულ განვითარების თანასწორი ხარისხიც, არ არის კავკასიელთა შორის, ისტორიულ განვითარების ხარისხის თანასწორობა კი სხვა ნამდვილ სოციალურ მსგავსებასთან, ერთად ერთი უპირველესი საშუალებათაგანია მათ შორის მტკიცე კავშირის გამტკიცებისათვის.

* * *

კავკასიაში სხვა და სხვა სოციალური ჯგუფებია, რომელთა ისტორიული და სოციალური განვითარება ერთი და იგივე არ არის. პირიქით, დიდი გასხვავებაა ამ მხრით მათ შორის. აქ ვხედავთ რუსობის სხვა და სხვა ელემენტს: ყაზახობას, გლეხობას, რომელთა უმეტესი ნაწილი ჩრდილოეთ კავკასიაში სცხოვრობს, და როგორც წარმომადგენელნი გაბატონებულ ერისა გამოირიცხულ უნდა იყვნენ კავკასიის ერთობიდან, რადგან კავკასიის ერთობა მათის თვალთა ხედვით რუსობაა, ე. ი. სრული მოსპობა კავკასიის ორიგინალობისა. აკი ამიტომაც გამოვრიცხეთ ჩრდილოეთის ნაწილი კავკასიისა კავკასიის ერთობიდან, რომელიც ჩვენი საკუთარის თვალთა ხედვით გვაინტერესებს და არა რუსულ სახელმწიფო იდეის თვალთა-ხედვით. აქ არიან როგორც ვთქვით, ისეთი სოციალური ჯგუფები, რომელთათვისაც ერის, ისტორიულ ერის სახელწოდებაც კი შეუძლებელია. აქ არიან ქართველები და სომხები, რომელთაც ხანგრძლივი ეროვნული ისტორია და კულტურა აქვთ. არიან ბოლოს თათრები, რომელთა ნამდვილი ეროვნული ისტორია შეიძლება ახლა იწყებოდეს კავკასიის ტერიტორიაზე. ასეთის განსხვავებულის ელემენტებისაგან შესდგება ერთობ კავკასიის ხალხი და ამიტომ გვებადება ეჭვი მის არა თუ მომავალ ერთობაზე, არამედ ნამდვილ და მტკიცე სოლიდარობაზედაც, თორემ კავკასია რომ მხოლოდ სამი ერთსა და იმავე განვითარების ხა-

რისხის სოციალურ ჯგუფისაგან, ანუ უკეთ ვთქვათ ეროვნულ ჯგუფისაგან შესდგებოდეს, როგორც ეს შვეიცარიაშია, და არა მრავალ, სრულიად განსხვავებულ ჯგუფისაგან, როგორც სიდიდითა, ისე განვითარების ხარისხითა, – მაშინ, რასაკვირველია, მათ შორის სოლიდარობა, კავშირი, კონფედერაცია, ან მათ მიერ ერთ ფედერატიულ სახელმწიფოს შექმნა – ყოველივე ეს ადვილად გადასაწყვეტი საკითხი იქნებოდა თეორიულად, შესაძლებლობისა და სურვილის მხრით მაინც. ეხლა კი ზემო ხსენებულ მიზეზთა გამო ეს საკითხი ძლიერ რთულია; ყოველივე ზემოხსენებულს კიდევ ის ერთვის, რომ ბევრგან პირდაპირ დომხალივით არის არეული ერთმანეთში სხვა და სხვა, ხანდახან ურთი-ერთის მოსისხლე და შეურიგებელი ელემენტები.

ჩამოვთვალოთ უმთავრესი საგანნი, რომელნიც ჰქმნიან ნამდვილ, ორგანულ სოციალურ ერთობას და რომელთა არ-არსებობა ხელს უშლის თვით სოლიდარობასაც კი განუვითარებელ საზოგადოებათა შორის.

კავკასია აზიაა, და აზიაში, ზომ მოგეხსენებათ, რა დიდი მნიშვნელობა და როლი აქვს სჯულსა, სარწმუნოებასა. ჯერ ევროპამ რამდენი იღვაწა და სისხლი დაჰღვარა, სანამ მისი ბრწყალებიდან განთავისუფლდებოდა. რამდენი დრო გავიდა, სანამ ეროვნულ ერთობის იდეამ სძლია სარწმუნოების ერთობის იდეას. ჩვენში კი ამ მხრით ძლიერ ჩამორჩენილნი ვართ და სარწმუნოებრივი განსხვავება დიდს, უდიდესს როლსა თამაშობს. ამიერ-კავკასიაში სამი უმთავრესი სარწმუნოებაა, რომელთა შორის არც თუ ისეთი მეგობრული კავშირია, როგორიც ჩვენის ერთობისა და სოლიდარობისათვის არის სასურველი: მართლმადიდებლობა, სომეხ-გრიგორიანობა, და მუსულმანობა. ეხლა რაოდენობა აიღეთ ამ სარწმუნოების მოსავთა. მართლმადიდებელნი – 1,732,561 სული; სომეხ-გრიგორიანი. – 1,206,155; მუსულმანნი (შიიტი და სუნიტი) 2,741,776.

დანარჩენ სარწმუნოების მოსავთა რიცხვი დიდი არ არის, სულ ყველასი ერთად – 171,155, თუმცა ამათაც უნდათ თავიანთი უფლებანი და გარანტია, როგორც უნდა იყოს ფორმა კავკასიის მომავალ ორგანიზაციისა. თავი რომ დავანებოთ ყველაფერს, – ვსთქვათ, რომ შეეძელით და კავკასიის მომავალი ორგანიზაცია იდეალურად მოვაწყვეთ, განვაშორეთ კიდევ ერთმანეთს სასულიერო და საერო საქმეები, მაინც საკითხია ჩვენთვის, – რა როლს ითამაშებს ეს რელიგიური განსხვავება და წინააღმდეგობა თვით ამ პოლიტიკურ ორგანიზმის შედგენის პროცესში..., პირადადაც რომ ვინმე ჩვენგანი გამაჰმადიანდება, – მართო სჯულსა და რწმენას კი არ იცვლის, არა-

მედ უარ-ჰყოფს მთელს თავის ორი ათასი წლის ისტორიას, თვით იმ ბრძოლის შინაარსს, რომელიც განიცადეს მათ მამა-პაპათა, და უერთდება სულიერად სრულიად მოწინააღმდეგე სოციალურ ორგანიზმსა. გამაჰმადიანება კათოლიკობიდან პროტესტანტობაში გადასვლა არ არის. გამაჰმადიანება იმავე დროს გათათრებასა, გასპარსელებასა, გაოსმალებასა ნიშნავს ჩვენთვის ჯერ ჯერობით და კიდევ დიდხანს ექნება ეს მნიშვნელობა.

ამრიგად თვით ერთი ერის ერთობისა, მაგალითად, ქართველთა ერთობის ხელის შემშლელია სჯულის სხვა და სხვაობა და წინააღმდეგობა, და რაღა უნდა იყოს იგი სხვა და სხვა ერთა, სხვა და სხვა პატარა ეთნიურ ჯგუფთა ერთობისათვის. მოიწვიეთ, მაგალითად, დამფუძნებელი კრება ყველა ზემოხსენებული რელიგიურ ჯგუფებისათვის, – მუსულმანები-კი კავკასიაში სწორედ სარწმუნოებას აღიარებენ ერთა კლასიფიკაციის კრიტერიუმად, – და გადაწყვეტინეთ მათ მომავალი დაყოფა კავკასიისა საფედერაციო კანტონებად, ან შტატებათ. თუ თანასწორი რაოდენობა იქნება ყველა სჯულის წარმომადგენელთა ასეთ კრებაზე, – ეს მაინც ვერ იხსნის კრებას გაჭირებისაგან, რადგან რამდენიც უნდა იყოს მათი წარმომადგენელი, ერთხმად აღიარებენ სრულიად სხვანაირ ორგანიზაციას, ვიდრე დანარჩენი სარწმუნოებანი და არასოდეს არ დაემორჩილებიან უმეტესობას შეერთებულ სარწმუნოებათა. თუ პირდაპირისა და საყოველთაო კენჭისყრით მოიწვიეთ კრება, – მაჰმადიანები უმეტესობით პირდაპირ გასრესენ ყველა დანარჩენ სარწმუნოებას, ამ მხრით, მაშასადამე, ფედერატიულ პრინციპსაც ვერ განახორციელებს წინდაწინ მოწვეული დამფუძნებელი კრება, რადგან იქნება ისეთი საკითხები, რომლებიც წინდაწინვე უნდა გადაწყდნენ, თორემ კრება მათ ვერ გადასწყვეტს ვერასოდეს. ჩვენთვის მაგალითად, უეჭველი ჭეშმარიტებაა, რომ საქართველო მთლიანი პიროვნებით უნდა შევიდეს. კავკასიის ფედერაციაში ეს საკითხი მანამდე უნდა იქნეს გადაწყვეტილი, სანამ დამფუძნებელი კრება მოიწვეოდეს, თუ კი ამ კრებას მიეცით ეს საკითხი გადასაწყვეტად, როგორც სჯულის განსხვავება ქართველთა შორის, ისე ბევრი სხვა მოსაზრება მეზობელ ერთა, თავის დღეში არ აღიარებინებს არავინ საქართველოს მთლიანობას, ქართველობა კი თავის დღეში არ დასთმობს ამ საკითხში ერთ იოტის ოდენასაც! ყველამ უწყის, რაც გამოვა ასეთის წინააღმდეგობისაგან.

აიღეთ მეორე დიდი სოციალური მოვლენა, განმამტკიცებელი სოციალურ ერთობისა, – ენა. კავკასიაში რომ სამი უმთავრესი ენა იყოს, როგორც შვეიცარიაში, კიდევ არა უშავსრა. მაგრამ აქ უთვალავი ენაა. დღეს კიდევ

ისეთი ხანაა, რომ ყოველ ენას აქვს სურვილი ლიტერატურის შექმნისა, განვითარებისა, აღორძინებისა. საუკუნეთა განმავლობაში რომ ანბანიც არ ჰქონდათ, დღესა ჰქმნიან საკუთარ ანბანსა და მწერლობას იწყებენ. თვით მაჰმადიანებიც-კი მალე მიაქცევენ ყურადღებას ენის განსხვავებას და, შეიძლება ეს ქართველებისათვის იმ მხრით იყოს ხელსაყრელი, რომ ქართველმა მაჰმადიანებმა ენის მხრით მაინც იგრძნონ ერთობა ჩვენთან, მაგრამ როცა აღმოჩნდებიან მსურველნი ლეკურ ენისა, ჩაჩნურისა, ოსურისა და მრავალ სხვათა, მაშინ აღარავინ აღარ დასჯერდება სამი ენის ქართულის, სომხურისა და თათრულის – ბატონობას და თუ დღეს ამ ნიადაგზე კულტურულ ავსტრიაშია ერთი აურ-ზაური, ადვილი წარმოსადგენია რაღა იქნება ჩვენში, შედარებით უკულტურო კავკასიაში, სადაც უფრო მეტად არიან არეულ-დარეულნი ენები და ეროვნებანი. აქაც, მაშასადამე, წინააღმდეგ მოწვეული დამფუძნებელი კრება ერთა და ენათა შესარიგებლად ვერას გახდება, თუ წინდაწინვე არ იქნა განსაზღვრული და არსებული ფაქტი დამოუკიდებლობა თითოეულ შესაკავშირებელ ერთეულისა.

იურიდიულ შეგნების ერთობა კიდევ ნაკლებად ახასიათებს კავკასიის ერებს. შეუძლებელია ერთი და იგივე სამართალი შეიმუშაოს კავკასიის წარმომადგენელთა კრებამ, ისეთი დიდი განსხვავებაა მათ შორის ზნეჩვეულებათა, წესთა და ადათთა, შარიატისა და ქართულ ან სომხურ სამართალთა შორის. საერთო დამფუძნებელი კრება ან საერთო პარლამენტი იძულებული იქნება ათასნაირ კანონთა კრებული მისცეს სამართლის ყოველ დარგში კავკასიის სხვა და სხვა ერს და სოციალურ ჯგუფს რომ თითოეული მათგანი დაკმაყოფილდეს, ან და საერთო კანონები ძალით უნდა მოახვიოს თავზე, რაიცა თავისუფალ კრებას არ შეუძლია და არც ისურვებს. აქაც, მაშასადამე, თვით კრებაზე უნდა მივიდეს თითოეული წარმომადგენელი უკვე გარკვეულ სამართალითა და უნდა იგულისხმებოდეს მის ამომრჩეველთა შორის უკვე არსებული იურისპრუდენცია.

აიღეთ ეკონომიური მხარე სოციალურ ცხოვრებისა. აქაც დიდ განსხვავებას ნახავთ. ჯერ ერთი ეკონომიური ცხოვრება ძლიერ არის დამოკიდებული ხალხის ზნე-ჩვეულებაზე და არსებულ იურიდიულ ან კონვენციონალურ ნორმებზე, და თუ ამ უკანასკნელ სოციალურ მოვლენათა შორის არის განსხვავება, მაშასადამე, ეკონომიურ ცხოვრების სხვა და სხვაობაც იქნება. ვინ არ იცის, რა განწყობილებაში არიან ურთი-ერთ შორის შარიატი და წესი და ადათი ერთის მხრით და მიწის მფლობელობა მეორეს მხრით. მეორე – ფი-

ნანსურ საკითხებში კავკასიის დამფუძნებელი კრება ან პარლამენტი ისეთ წინააღმდეგობას შეჰხვდება თუ გინდა იმ მხრივაც, რომ კავკასიის ერები სრულიად სხვა და სხვა ეკონომიურ განვითარების საფეხურზედა სდგანან, რომ მისი მოქმედება შეუძლებელი იქნება. დასთანხმდება სომხის კაპიტალი დაღესტანში მიწის კულტურისა ან განათლების ასაყვავებლად მილიონები ხარჯოს? გუშინაც კი ბატონი ხატისოვი გაიძახოდა – ტფილისის ქალაქს ტფილისის მაზრისაც არა მართებს-რაო, არა თუ მთელი კავკასიისაო, ვყიდით, ვყიდულობთ, ფულს ვიღებთ, ფულს ვაძლევთ, – ქვით, მორჩა და გათავდაო, და მომავალი საერთო ფინანსები კავკასიისა, საერთო ბიუჯეტი შესაძლებელია? თანასწორი განაწილება სხვა და სხვა კუთხისათვის ხარჯისა საკითხს ვერ გადასწყვეტს, რადგან ჩვენში ძლიერ მდიდარი მხარეებიცაა და უკიდურესად ღარიბიცა. აგრეთვე ვინ დასთანხმდება შემოსავლის დაგვარად გადასახადების გაწერას? რომელი სომეხი ან თათარი გაიღებს თავის ჯიბიდან ფულს ქართველის საკებად? თუ ფინანსები ერთობის თვითეულ წვერის საკუთარი სახელმწიფო ფუნქცია იქნება? მაშინ ვეჭვობ, რომ ერთი უმთავრეს დაფთავანი საერთო ცხოვრებისა გაწყვეტილი არ იქმნას.

საერთო ბიუჯეტი კავკასიისათვის, თუმცა ყველა მოთხოვნილებათა და საკმაყოფილებლად არა, მაგრამ ძლიერ ბევრ საქმეთა გასაკეთებლად აუცილებელია, რადგანაც ჩვენში ბევრია ისეთი მხარე, რომლის პროგრესი შეუძლებელია, თუ საერთო მთავრობამ დიდი ხარჯი არ გასწია ამ საქმისათვის. და თუ ავტონომიები ეროვნებათა მიხედვით იქმნენ შედგენილნი, რასაკვირველია ერთი ერი ძლიერ უგულოდ დასთანხმდება სხვა ერისათვის თავის სიმდიდრის განაწილებას.

მაგრამ ეს კიდევ არაფერი, რომ ჩვენში არსებულ სხვა და სხვა სოციალურ ჯგუფს თავისი განსაზღვრული ტერიტორია ჰქონდეს. ტერიტორიის დაქუცმაცება, სხვა და სხვა ელემენტების არევა, – აი რა უშლის ხელს უმთავრესად ჩვენს ერთობას. ერთს ოჯახში რომ სრულიად სხვა და სხვა ხასიათის ხალხი შეიკრიბება და ყველა აცხადებს თავის უფლებასა და უპირატესობას, – სწორედ ისეა კავკასიის საქმე. ყველა ერს რომ ჰქონდეს თავისი განსაზღვრული ტერიტორია და მასზე ჰქონდეს აშენებული თავის სოციალური ცხოვრება, თავისი სოციალური ერთობა, რასაკვირველია, მაშინ ყველა ამ სოციალურ ერთეულთა სოლიდარობა ადვილი საქმე იქნებოდა, მაღლე მოეწყობოდა, თუ სხვა პირობები ხელს შეუწყობდნენ. მაგრამ, ხომ იცი, მკითხველო, როგორი სიამაყით გიცქერის ადამიანი, რომელსაც თავის ბინა

აქვს, სახლ-კარი, ოჯახი. ისიც ხომ იცი, როგორ უბედურად გამოიყურება უსახლ-კარო, რომელიც სასოწარკვეთილებას ეძლევა, თუ ვერ ჰპოვებს თავ-შესაფარს, ან იბრძვის უკანასკნელ წუთამდე მის მოსაპოვებლად. ერიც ასეთ-სავე სულის-კვეთებას განიცდის, განსაკუთრებით ის ერი, რომელსაც ჰქონია ერთ ღროს დიდი ტერიტორია, ეხლა კი აღარ აქვს...

ამგვარად, ჩემის ფიქრით, იქ, სადაც სოციალური ერთობა არ არის, ე.ი. ერთობა ენისა, სჯულისა, ზნე-ჩვეულებათა, ისტორიისა, ეკონომიურ ცხოვრებისა, არ არის კულტურული განვითარების ხარისხის თანასწორობა, არ არის აგრეთვე განვითარებული ტერიტორიები სხვა და სხვა საზოგადოებრივ სხეულთათვის, – არ არის სოციალური ერთობა, ანუ იგი ფრიად და ფრიად სუსტია და არა თუ ნამდვილი ეროვნული ერთობის განმტკიცება არ შეიძლება ამ სხვადასხვა საზოგადოებრივ ჯგუფთა შორის, არამედ მათ შორის ფედერატიულ კავშირის, სოლიდარობის განმტკიცებაც ძნელია, თუმცა არც იმას ვიტყვით, რომ სრულიად შეუძლებელი იყოს ასეთი სოლიდარობა.

ხშირად მომავალს კავკასიის ფედერაციას შვეიცარიისა, შვერთებულ შტატებისა, კანადისა, ავსტრალიისა და სხვა ფედერაციებსა და კონფედერაციებს ადარებენ. აგრეთვე ავსტრო-ჰუნგრეთის არეულ-დარეულობასაც ამსგავსებენ. ჩვენს მდგომარეობას მაგრამ ისტორია ზემოხსენებულ ფედერაციათა და კონფედერაციათა შედგენისა, აგრეთვე ისტორია ავსტრიის ერთა ურთიერთ განწყობილებისა სულ სხვაა, იგი ბევრად განსხვავდება ჩვენს ისტორიისაგან. ეს შედარება ყოველ შემთხვევაში ძლიერ საინტერესოა, იგი შეიძლება ცალკე მსჯელობის საგნად გავიხადოთ როდისმე.

* * *

როგორცა ვსთქვით, – არ შეიძლება სრული ანალოგია გავიყვანოთ შვეიცარიისა, შვერთებულ შტატებსა და კოლონიათა, ავსტრიისა და სხვა ერთის მხრით და კავკასიის შორის – მეორეს მხრით, შვეიცარია – ნაყოფია მთებსა და ხევებში შეხიზნულ ხალხთა დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლისა და ამ ბრძოლაში გამარჯვებისა. არა ჩვეულებრივი თვისება შვეიცარიისა კიდევ ის არის, რომ სამივე მხრით მას აკრავს ის უმთავრესი ერები, რომელთა სოციალურ ცხოვრებას თვითოეულად გამოეყვნენ მისი პატარა ნაწილები, მთებში შეხიზნულნი და თავისუფლების მოტრფიალენი. „მთების ერთობას“

უნდა უმაღლოდნენ შვეიცარიელები უმთავრესად თავიანთ ერთობასა. ამას გარდა, მათ შორის რომ აყალ-მაყალი არ არის კულტურულ განსხვავების ნიადაგზედ, – ამისი უმთავრესი მიზეზიც ის არის, რომ ირგვლივ ყვავიან კულტურანი საფრანგეთისა, გერმანიისა და იტალიისა, რომელთა მზა-მზარეულად მიძღვნილი ბრძანდება თვითთელი ეროვნება შვეიცარიისა.

რაკი ერთხელვე თავისუფლება მოიპოვა შვეიცარიის მთამ, იგი ალარავის დაანებებდა ამ თავისუფლებას, არ მიიღებდა სრულ მონაწილეობას ფართო ცხოვრებაში იტალიისა, საფრანგეთისა და გერმანიისა, რომ მათი მუდმივი მღელვარებაც გაენაწილებინა, თუმცა შვეიცარია არასოდეს არ დარჩენილა ევროპის დიდ ისტორიულ მოვლენათა გარეშე, როგორც იყვნენ მაგალითად საფრანგეთის რევოლუცია და ნაპოლეონის ომები.

პირიქით, მათ მეომართა ერი შეადგინეს და აჭირავებდნენ სალდათებს მეფეებსა და იმპერატორებსა. შემდეგ მათ შინაგანი ხაოსიც მოაწესრიგეს, რაც უთანასწორობა იყო თვით შვეიცარიის შიგნით აუარებელ სახელმწიფოთა და „მეხარკე მიწათა“ შორის, გაასწორეს და წინად თუ აწეწილ-დაწეწილი კონფედერაცია იყო სახელმწიფოთა, 1848 წლის კონსტიტუციის შემუშავებითა და შემდეგ 1874 წლის მისი შესწორებით შვეიცარია გარდქცა ერთ ფედერატიულ ნეიტრალურ სახელმწიფოდ. ვინ იცის, კავკასიაც რომ ერთ გეოგრაფიულ ერთეულს შეადგენდეს შვეიცარიის მსგავსად, ერთს გამო-ნაკეთულ ერთეულს მიუვალ მთათა, იქნებ ისიც არ მომხდარიყო ჟამთა ვითარებაში, რაც დღეს კავკასიას თავზედ არტყია. და რომ კიდევაც მომხდარიყო, იქნებ შესაძლებელი იქნებოდა ხელ-აზლავე მოპოვება მთის თავისუფლებისა და ყველა ერთა შეთანხმებისა. შამილის დიადი ბრძოლა ნუ თუ ცდა არ იყო ასეთის საქმისა, მაგრამ დანარჩენ კავკასიაში რომ ადვილად მოიკიდეს ფეხი რუსებმა ერთის მხრით შავი ზღვიდან და ყუბანიდან და მეორეს მხრით საქართველოს სამხრეთიდან და აღმოსავლეთიდან, ამან ხელი შეუშალა მთის ერთობას, შამილის ოცნებას?

საქართველომ კი რად მოუწოდა რუსეთს? იმიტომ რომ დაიღალა, გელარ გაუძლო საუკუნოებით ბრძოლას სპარსეთთან, ოსმალეთთან, კავკასიის დანარჩენ მუსულმანებთან. საქართველო ერთად ერთი საქრისტიანო ქვეყანა იყო მთელს კავკასიაში და წინა აზიაში, რომელსაც პოლიტიკური თავისუფლება ჰქონდა. ამასთანავე იგი მდიდარიც იყო. იგი მარტო მთებისაგან არ შესდგებოდა შვეიცარიასავით. ამიტომაც მას მთელი წინა აზია და კავკასია ემტერებოდა, მოსვენებას არ აძლევდა. ვინ იცის, იქნებ თავდაპირველადვე

რომ მაჰმადიანები ყოფილიყავით, ყველა ერთობა კაი ხნის განმტკიცებული ყოფილიყო! მაგრამ მაშინ კავკასიის ერთობა უფრო თათრული, სპარსული ან ოსმალური ერთობა არ იქნებოდა? ყოველ შემთხვევაში სულ სხვა სოციალურ სურათს არ წარმოადგენდა კავკასია? იქნებოდა-და საქართველო, როგორც ჩვენ იგი წარმოგვიდგენია წარსულში თავის კულტურისა და სულის ორიგინალობითა, ან როგორიც დღეს არის იგი და იმედიც აქვს იარსებოს შემდეგაც?.

კავკასიაში ერთობა არასოდეს არა ყოფილა, არც საქართველოსთან უნდოდათ ერთობა, და მხოლოდ აკლება, აწიოკება, მუდმივი ომი და ჯაშუშობა იყო ხოლმე ჩვენი საჩუქარი მეზობელ ერთაგან; საქართველომაც ვეღარ შესძლო, შურიც იძია და რუსებს მოუწოდა, ერთმორწმუნე ერსა; ამ უკანასკნელმა კი თავისი ერთობა მოინდომა კავკასიაში. ეხლა ჩვენვე, ქართველობავე უარ-ვყავით ეს ერთობა და ჩვენი ფედერალისტურის მისწრაფებებით ვაწვდით კავკასიას იმ ერთობის პროგრამას, რომელიც წინააღმდეგ უნდა განხორციელებულიყო. ეს ერთობა იყო აუცილებელი პირობა კავკასელთათვის დაცვისა წინა და ეხლაც, ხოლო იგი ვერც წარსულში განხორციელდა და ეხლაც საეჭვოა რომ განხორციელდეს.

შვეიცარიელები კი საკუთარ ერებს ეყოფოდნენ და მთაში აარსებდნენ საერთო დამოუკიდებელ ცხოვრებას. იქ საერთო გაჭირვება აერთებდა ხალხებს, აქ კი ერთმანეთსა ესჭამდით და გარეშე მტრებს თვითონვე ვუხმობდით. იქ ერთისა და იმავე ხარისხის კულტურის ხალხები ერთდებოდნენ, აქ კი საქრისტიანო საქართველო ყელზე ადგა მთელს ზღვას მუსულმანებისას და უპირებდა წალეკვას. ამ პატარა საქრისტიანომაც დიდ საქრისტიანოს დაუძახა და მტრებმაც იგემეს დიდი მღვდის მუშტი როგორც კავკასიაში, ისე ოსმალეთში, ეხლა კიდევ სპარსელები გიახლებიან მის გამომცხვარ კვერებსა.

ღიახ, სულ სხვა იყო შვეიცარიის ისტორია და სულ სხვაა ჩვენი.

შეერთებულ შტატების წარმოშობა კიდევ სულ სხვაა. იგი განსაკუთრებით ანგლო-საქსონელების რასის ეროვნული შემოქმედებაა სხვა ევროპელთა დახმარებით, რომელნიც სულთ, გულითა და ენითაც უერთდებოდნენ ანგლო-საქსონელებს. ინგლისისა, განსაკუთრებით, და ევროპის საუკეთესო და ენერგიით სავსე მუშა ხალხი გადავიდა ახალ ქვეყანაში და ინგლისის ეროვნულ კულტურულ ნიადაგზედ შექმნა ახალი ანგლო-საქსონიური საზოგადოება, რომელიც მეტროპოლიას გამოეყო, როცა გამდიდრდა და გაძლიერდა, და დაიარსა საკუთარი რესპუბლიკა. აი მთელი ისტორია შეერთებული შტატები-

სა. კოლონიები დამოუკიდებლად სცხოვრობდნენ ურთი-ერთისაგან ამერიკის მიწის განუზომელ სივრცეზე და შეერთების დროსაც შეინახეს ეს დამოუკიდებლობა, – აი ძირი მათის ფედერალიზმისა. ისინი ერთსა და იმავე კულტურისა იყვნენ, უმთავრესად ერთისა და იმავე ერის ნატეხნი, – აი რად იყო ადვილი მათი შეერთება და იმ უთანხმოებათა მოსპობა, რომელიც ყოველ საზოგადოებაში არსებობს ხოლმე. ასეთივე იყო ისტორია სხვა კოლონიათა, რომელთაგანაც ზოგნი განთავისუფლდნენ სრულიად მეტროპოლიისაგან და საკუთარი რესპუბლიკები დაიარსეს, ზოგნი კი დარჩნენ მეტროპოლიის ქვეშევრდომობაში, მაგრამ შინაგანი დამოუკიდებლობა შეინარჩუნეს.

გერმანიაზე არას ვიტყვი. იგი ნაყოფია გერმანულ ეროვნული სულისა, რომელიც თვითოეულ მის დამოუკიდებელ ნაწილში ტრიალებდა და ბოლოს ამ ხელმა შეაერთა მთელი ერი ერთ დიდ იმპერიადა. ესევე ითქმის იტალიაზედაც.

დარჩა ავსტრია, რომელსაც მართლაც მეტი მსგავსება აქვს ჩვენთან მაგრამ სწორედ იმიტომაც სჭამენ ერთმანეთს სხვა და სხვა ერები ავსტრიაში, რომ საკმაო არ არის მათ შორის სოციალური ერთობა, იგი სულ სხვა და სხვა სოციალურ ერთეულთაგან შესდგება და ზოგი თხოულობს თავის უფლებათა უპირატესობას, როგორც გერმანელები და ჰუნგრელები, ზოგი კიდევ უფლებათა გათანასწორებას, მათ განსაზღვრას, ამ ნიადაგზეა იქ საშინელი ბრძოლა, რომელიც ბოლოს და ბოლოს შეიძლება იმპერიის დაშლით გათავდეს...

...ავსტრიაში საუკუნოებით ბატონობდა გერმანელი ელემენტი დანარჩენ ერებზე, ჩვენში კი ასი წელიწადია რაც შემოვიდა რუსეთი, ისიც სამოცი წლის ბრძოლის შემდეგ გაიმაგრა ფეხი. რასაც ავსტრია საუკუნოებით სცდილობდა, – სლავიანთა გაგერმანელებას და ვერ მოახერხა, იმას ახლა სცდილობს რუსეთი და ვერც ის მოახერხებს კავკასიის გარუსებას. ვერ მოახერხებს იმიტომ, რომ რაც უნდა ბევრი რუსობა ჩამოგვისახლოს, – ამ ჩამოსახლებას საზღვარი აქვს, რადგანაც კავკასიელთა რიცხვი საკმაოდ ბევრიცაა, სიმჭიდროვე მოსახლეობისა საგრძნობელია, და გადმოსახლებისაც ბუნებრივი საზღვარი მალე დაედება. აგრეთვე კულტურულად ქართველი და სომეხი რუსზე დაბლა არა სდგას. ამასთანავე უმეტესი ნაწილი კავკასიელთა მუსულმანობაა, და მათი გარუსება მით უფრო შეუძლებელია, ისიც სპარსეთისა და ოსმალეთის საზღვრებზე. კიდევაც რომ ჩაიგდოს ხელში რუსეთმა სპარსეთისა და ოსმალეთის ნაწილები, – მაშინაც შეუძლებელია მათი გარუსება, –

იმ უბრალო მიზეზის გამო, რომ მრავალ მილიონ მუსულმანთა გარუხება ან გაფრანგება უაზროთაგან უაზრო უტოპიაა. – მხოლოდ კიდეც მეტს ხაოსს შექმნის რუსეთი ჩვენში გადმოსახლების პოლიტიკით, – მოგებით კი ვერას მოიგებს. ასე რომ მომავალში იმედი უნდა ვიქონიოთ, რომ კავკასია რუსეთის პირისპირ ყოველთვის წარმოადგენს ცალკე ერთეულს, ხოლო როგორი იქნება ამ ერთეულის ნაწილთა შორის ერთობა, – ეს ძლიერ საფიქრებელი საკითხია რუსეთის საზღვრებში იქნება ეს ერთობა, თუ მის გარეშე, – ეს სულ ერთია, – ჩვენი ერთობის საკითხი ნათლად მაინც არ სწდება. რუსეთის საზღვრებში შესაძლებელი თვითმართველობა კავკასიისა... – სულ უნდა გამოვრიცხოთ ჩვენი მსჯელობიდან, რადგანაც სანამ რუსეთის სახელმწიფო იდეა დარჩება კავკასიაში, ათასი რეფორმები და თვითმართველობანი რომ შემოიღონ ჩვენში, – კავკასიის ერთობის განხორციელებას მაინც დაუშლის ეს სახელმწიფო იდეა, რადგანაც იგინი ურთიერთსა ჰრიცხავენ. სულ სხვა საკითხია, თუ ჩვენ შეძლება მოგვეცა ჩვენი საქმენი ჩვენ თვითონ განვავოთ, თუ ჩვენ უფლება მოგვეცა კავკასიის საერთო ცხოვრების მოწყობისა.

როგორც ზემოთა ვსთქვით ჩვენის ფიქრით, სრული ერთობა შეუძლებელია, ფედერატიული სოლიდარობა კი ზემოხსენებულ განსაკუთრებულ გარემოებათა მიხედვით, – ძლიერ საეჭვო, თუ ამ სოლიდარობის განმტკიცება დავიწყეთ საერთო „კავკასიის“ ცნების ნიადაგზე, აქედან გამოვედით ჩვენი საერთო მოქმედების დროს.

ჩემის ფიქრით, ერთად ერთი პირობა, რომ შესაძლებელი გახდეს ჩვენი სოლიდარობა, ე.ი. ან კონფედერაცია შევადგინოთ კავკასიის ერთაგან, ან ერთი ფედერატიული პოლიტიკური სხეული, – აი რა არის: თავდაპირველად ყველანი უნდა წარვსდგეთ ურთიერთის პირის-პირ, როგორც თვით-გამორკვეული სოციალური ინდივიდები, განსაზღვრულის უფლებებითა, განსაზღვრულის ტერიტორიებითა, საზღვრებითა და ერთობ მთელის ჩვენის საზოგადოებრივის ფიზიონომიითა.

კონფედერაცია, ან ფედერაცია მაშინ არის შესაძლებელი და ნაყოფიერი, როცა წინდაწინვე თვითოეულმა სოციალურმა ინდივიდმა იცის თავისი ვინაობა და ისიც, თუ ვის უერთებს თავის ცხოვრებასა. ისტორიაში კონფედერაციები და ფედერაციები ასე არსდებოდნენ ხოლმე, – შვეიცარიისა, შვერთებულ შტატებისა, ავსტრალიისა და სხვათა. ნაწილთა შორის, მით უფრო ადვილია კონფედერაცია ან ფედერაცია, როგორც ეს იყო შვერთებულ შტატებში, ავსტრალიაში და სხვა. აგრეთვე რაც უფრო ხელს უწყობს გარეშე

პირობები, ან ბუნების პირობები სხვა და სხვა ელემენტთა კავშირს, იმდენად უფრო ადვილი განსაზოციელებელია ეს კავშირი, როგორც ეს მოხდა შვეიცარიაში. კავკასიაში განსხვავებაც მეტია სხვა და სხვა ელემენტთა შორის და გარეშე ბუნებრივი პირობებიც უფრო ნაკლებად გვიწყობს ხელს კავშირისათვის, და ამიტომაც გვეძნელება ნათლად და ადვილად წარმოვიდგინოთ ჩვენი სოლიდარობა, თუ წინდაწინვე ოდნავ მაინც თავისუფალნი, უფლებამოსილნი უკვე სრულიად გამორკვეულნი პიროვნებანი არ შევიკრიბებით და არ ვიქონიეთ მსჯელობა ჩვენს შესაძლებელ კავშირზედ.

მაგალითად, საქართველო, როგორც „საქართველო“ უნდა წარდგეს კავკასიის სოციალურ ერთეულთა წინაშე. ტფილისში არავის ნება არ მიეცემა მსჯელობა იქონიოს იმაზე, თუ რა არის საქართველო, როგორია მისი საზღვრები, როგორია მისი შინაგანი წყობილება და სხვა. იგი იქნება საქართველო, თავის სატახტო ქალაქით, ტფილისით, და ილაპარაკებს კავშირის შესახებ, როგორც საქართველო, და არა როგორც გუბერნიები, ან ოლქები და სხვა. სულ ერთია – ჩამოეჭრება მას ბორჩალოსა და ახალქალაქის მაზრები თუ არა, საქართველო მაინც საქართველო უნდა იყოს, ამ სახელწოდებით, მას გარკვეული აზრი და შინაარსი უნდა ჰქონდეს. მაზრების ჩამოჭრაც ვერავითარ საერთო კავკასიის კრებაზე ვერ გადაწყდება, – იგი წინდაწინვე უნდა იყოს გადაწყვეტილი თვით საქართველოს მიერ, რადგანაც ეს მაზრები ჩვენ ტერიტორიაზე არიან... ხოლო თვით რომ მოსჭრან ჩვენს ქვეყანას ეს მაზრები და სხვებს შეუერთონ, – ამის უფლებას საქართველო ვერავის მისცემს. დაკანონეთ ასეთი უფლება ტერიტორიების ჩამოჭრისა, სადაც კი ვინმე ჩასახლება რომელიმე ერსა, და წესიერებისა და კავშირის მაგიერ ერთა შორის ხაოსი და ჟლეტა გამეფდება. – მაგრამ კიდევაც რომ ჩამოჭრან იგინი – საქართველო მაინც რჩება განსაზღვრულ სოციალურ ინდივიდუალობად და იგი მაინც ასეთის სახით წარსდგება კავკასიის წინაშე. არც იმას უშავს არაფერი, რომ ტფილისის გუბერნიაში 50% მეტი არ არის ქართველობა. სწორედ იმ ორი მაზრის უცხო ელემენტის ანგარიშით გამოდის ეს 50%, მათ გარდა კი ტფილისის გუბერნიაში 61% პროცენტი ქართველობაა, ქალაქებიც თუ გამოვაკელით, სადაც უმთავრესად არის შეკრებილი უცხო ელემენტები, (ეს მოვლენა კი ბევრ ქვეყანაში არსებობს) – 72% მეტი ქართველობაა თბილისის გუბერნიაში, მთლად საქართველოს ტერიტორიაზედ არის 70,5% ქართველობა. ასე რომ ამ მხრით ვერავინ შემოგვედავება. თუ უნგრეთის სახელმწიფოში უნგრელი მარტო 42,8% დანარჩენი კი სხვა ხალხები, თუ საკუთ-

რივ უნგრეთშიც კი უნგარელი 48,6%-ის მეტი არ არის, ჩვენს 70,5%-ს ძალა არ ექნება ჩვენს სისხლით მორწყულ ტერიტორიაზე? როგორც საქართველო, სხვებიც ასეთივე უფლებებით, ასეთივე ინდივიდუალობით უნდა წარსდგნენ ურთ-ერთის წინაშე და განამტკიცონ ერთობა. სადაც ხაოსია და განუსაზღვრელობა უფლებათა, იქ ერთა შორის სოლიდარობა და კავშირი არ არის.

...რა ნიადაგი აქვთ მათ ამისათვის, და, განსაკუთრებით როგორ მოაწესრიგებენ ურთი-ერთ შორის ტერიტორიალურ უფლებათა დავასა, – ეს ჩვენთვის უფრო ძნელი გადასაწყვეტი საკითხია, ვიდრე მათთვის. განვიმეორებთ კიდევ რომ მხოლოდ ამ შემთხვევაშია შესაძლებელი ჩვენი ერთობა და სოლიდარობა, წინააღმდეგ შემთხვევაში კი, თუ კი ერთად დავიწყეთ გადაწყვეტა მთელმა კავკასიამ თითოეული ხალხის ცხოვრების მოწესრიგებისა, – ვერასოდეს ვერ შევთანხმდებით.

...ამას ისიც თუ დავუმატებთ, რომ ადვილი შესაძლებელია კავკასიელთა უმთავრესმა ნაწილმა უფრო სპარსეთთან და ოსმალეთთან მოინდომოს ერთობა. ეჭვს გარეშე იქნება, რომ საქართველოში დღეს უფრო საქართველოს უფლებათა საკითხზე, მისი „ავტონომიის“ საკითხზეა საფიქრებელი, ვიდრე ვიდრე საეჭვო კავკასიის ერთობაზე.

ჯერ თითოეული ჩვენგანი გავხდეთ თავისუფალ საზოგადოებრივ ინდივიდად, და მერე ვეცადოთ განვამტკიცოთ ერთობა, და თუ ყველანი ვერა, რამდენიმენი მაინც შევერთდეთ ფედერატიულ სოლიდარობითა. მანამდის კი საერთო მოქმედება საერთო დაბრკოლებათა წინააღმდეგ. ხოლო თვით-გამორკვევა თითოეულისათვის საკუთარის ძალებით.